

HONTI MÁRIA

MENTÉS, MÁSKÉNT

TAKÁCS ETEL EMLÉKE

Nem voltam a tanítványa. Mégis jutott számomra valami tanári lényének közvetlen és legszemélyesebb lenyomatából: egy osztály a Trefort utcában. Rövid ideig voltunk ott kollégák, aztán a 12 évfolyamos gyakorlóiskola abban a bizalomban részesített, hogy a Takács Etel nyolcadikosából épülő matematika–fizika tagozatos gimnáziumi osztályban pályakezdőként én taníthattam a magyar nyelvet és az irodalmat. Ettől az időtől, az osztályból sugárzó szellemi késztetéstől, ahogy a diákjai kérdezni tudtak, inspirálóan figyelni, okos rendezettséggel írni, igényesen fogalmazni – ettől vált Takács Etel útjelzővé és erkölcsi próbakövé életemben. Később pedagógiai ösztönzőmmé és legfelső kritikussommá a tankönyvírásban, baráti kalauzzá az iskola és a külvilág partjait összekötő hidakon, halála után pedig sokszor megszólított belső konzulenssé lényegült – ő, nemcsak grammatikában, pedagógiában, iskolaügyben, de a haza és a nagyvilág adta kifogyhatatlan dilemmákban is. „Mit szólna hozzá?” – kérdezem gyakorta. És persze mindig visszakérdez. Pedig nem voltunk folytonos kapcsolatban. A kimaradó idők után mindig és mindig felújuló szakaszokban épült személyes barátságunk, és ez abból a fajtából való volt, amelyben akár évek után is minden beszélgetést úgy lehetett folytatni, mintha tegnap találkoztunk volna legutóbb.

Ismeretségünk természetesen egyoldalúan kezdődött, személytelenül: a *Kis magyar nyelvtan* volt a szellemi „kerítő”, a Rácz Endrével közösen írt és 1959-től megszámlálhatatlan kiadást megért munkája. E legendás mű szerény és népművelő arculatú címe ellenére titkos egyetemi kézikönyvvé vált, minden magyar szakos hallgatónak eleven forrás, hogy fölfrissítse, rendszerezze, de nem keveseknek ahhoz is, hogy megalapozza elemi grammatikai ismereteit. Számomra az első szemérmes tanúja volt annak a már-már szerelemnek, amely Takács Etelt a magyar nyelvhez, az anyanyelv „leglelkéhez”, a rendszeréhez fűzte. Ebből tanultam meg, hogy a grammatika nem egyéb, mint a nyelvről való beszélés tudománya. Ez a kis könyv a nyelvvel foglalkozó civileknek, idegen nyelvet tanulóknak is szinte sarkcsillaggá vált, igazodási ponttá anyanyelvünk leírásában, és ekként – mint valaha a kalendáriumok – képes volt beülni a naptárak mellé a családi könyvespolcokra is, hogy segítsen a gyerekeknek nyelvtani házi feladatokban, az érettségire vagy

nyelvvizsgára készüléskben, és bárkinek, aki egy klasszikus grammatikai fogalmat meg akar érteni, és rendszerbeli helyét megismerni.

A személyes találkozás első időiből – ez a 60-as évek első fele – töredékeket őrzök. Ámulatos órákat, amelyeken a grammatika szellemi izgalma a hospitálót is együtt sodorta a gyerekekkel, a közös szárnyalás lendülete, aztán jöttek higgadt fékezések a töprengés idejére, egy-egy váratlan és sokszor tréfás közbevetés, a szellemes ritmusváltások a haladásban. Takács Eta magyarórái olyanok voltak, mint egy mozgásra kelő térplasztika. Szinte anyagszerűen tapintható, de mielőtt megérintenéd, hogy megfejtsd, titokzatosan és játékosan elfordul, tovatűnik. Ő tudta a titkok titkát, a minden tanár vágyáét, a *jó óráét*, amelyben igazán csak a tanítványaival osztotta meg a beteljesülés érzetét. Ami a kívülállónak valami kivételes ihletettségből fakadó, nagy pedagógiai pillanatnak tűnik, az olyan elrugaszkodás, amely csak kemény és szívós aprómunkával épített kifutópályáról indulhat el. Ezt a szenvedélyesen kitartó építőmunkát csak ő ismerte, és csak a tanítványai tudhatták minden elemében követni.

Így készültek tankönyvei is. Száz és száz gondolat, ezernyi ötlet útját járta végig, kíméletlen kritikával dobta el a legragyogóbbat is, ha kissé eltávolodva tőle nem találta kereknek, frappánsnak, elmemozdítónak. „[...] Felöltik s eldobom, / És holnap az egészet újra kezdem, / mert annyit érek én, amennyit ér a szó / versemben, s mert ez addig izgat engem, / míg csont marad belőlem s néhány hajcsomó” – ahogy kedves költője, Radnóti Miklós írt az alkotói szenvedélynek e fáradságos fajtájáról. Jó ideig nem értettem, hogy köthetett ki annál a témánál, amely felületesen nézve oly távolinak tűnt a rá jellemző nagy ívű gondolkodástól, tűnődő magaslattól: a *programozott oktatás*, ez volt didaktikai kutatásainak tárgya, az egyetemen speciális kollégiuma. Ezért mozgósította kivételes műveltségét, járta végig az angol, francia, német nyelvű szakirodalom berkeit, ezért szembesítette kontrasztív módon a latin nyelvi struktúrákat a magyar nyelvvel. Az algoritmusok születése az elemi részecskékből, ezek egymásra épülése, a problémaelemzés és megoldás érdekében végzett szellemi munka alapozó és előkészületi szakasza érdekelte. Évtizedekkel járt előttünk, ma már tudjuk. A *pedagógiai cél felé törő digitalizálás mestere volt*, anélkül, hogy valaha számítógép előtt ült volna. Tankönyvi fejezeteinek centrumában ezért állt mindig a *feladat*, a gyerekeknek szóló tenni- és gondolkodni valók egymásra épülő sorozata, nem pedig a magyarázó szöveg vagy a definíció. Életre szóló kutatómunka tárgyának kellene lennie annak, hogyan forradalmasította Takács Etele a tankönyvírás általános módszertanát, és nem csupán az anyanyelvi könyveket érintően. Mert amit a programozott oktatásról felderített, azt maradéktalanul és alkotó módon alkalmazta azokban a magyar nyelvi tankönyv- és munkafüzet-sorozatokban, amelyeket az 1970-es és a 80-as években írt az általános iskolák 5–8. osztálya számára. Az ezekből építkező tanári órák ezrei vitték a hírt a prelegáló tanítás gyakorlati cáfolatáról, az értelmes órai és otthoni munkáltatás örömeiről és

hasznáról. De külön téma lehetne e könyvekben a *pedagógiai motiváció* kutatása. Az, hogy miképp nyerte meg a gyerekeket, és nem pusztán a munkának, hanem munkatársnak. Mert e nyelvtani-helyesírási-stilisztikai feladatok tematizálása egyszerre volt tágas és otthonos, átkarolta a köznapok és az ünnepek, a természet és a technika világát, hírt vitt tudományról és költészetéről, de bátran kalandozott a sport, a játék, a rejtvény felé is. Egy-egy nyelvtani témakörhöz megalkotta persze a főmenüt, de az érdekességekből svédasztalt terített. Ott az osztály és a tanár együtt dönthetett arról, hogy merről kezdik a kóstolgatást. Ha egy feladatötletet, -címet elvetett, mindig ezt mondta: Nem elég gusztusos! Kívüle alig találkoztam tanárral, aki ennyire és minden érzékével beleélte volna magát a gyerekek ízlésvilágába, aki felnőtti elméjét és tenger-végtelenségű tudását ennyire alárendelte volna a kisdíák perspektívájának. Hajszálpontosan tudta, meddig terjedhet egy 10–14 éves serdülőnek a szemhatára, de azt is, hogy miképp serkentheti fel a képzeletét. Ehhez valószínűleg nem volt elég a racionális értelemben vett intellektus, ehhez már ösztön kellett, de a legpontosabb, ha így nevezem: pedagógiai zsenialitás.

Azért nem félek e szót kimondani róla, mert tudom és tapasztaltam, mennyire nem hagyatkozott pusztán megérzéseire és ötleteire. Hiszen kutató és kételkedő elme volt, aki magát sem kímélte. És nagyon megdolgozott a toleráns pedagógiai attitűdért is. A lelke legmélyére kellett hatolnia érte. Majdnem a pályája delelőjéig állt hírhedetten szigorú, igényeivel a gyerekekben nem egyszer szorongást is ébresztő tanár hírében. Ezt közeli barátjától, hű munkatársától, tankönyveinek mindenkori lektorától, Stéger Hajnaltól tudom, valahai gyakorlóiskolai mentoromtól, akivel aztán sok-sok délutánt töltöttük az Avar utcában „Etuka” vendégeként (ahogy ő szólította, néha évődve is, Etát). Ezek a késő estébe nyúló délutánok nem csak munkamegbeszélések voltak. Szellemi lakomák inkább, ahol Eta maga is vallott arról, hogy miként küzdötte le magában a kérlelhetetlen szigort a gyerekek irányában. Kis túlzással és hozzá illő iróniával azt mondhatnám: a programozott oktatás vitte rá. Annak felismerése, hogy a tanításban a célra vivő algoritmusnak együtt kell számolnia a logikai, az érzelmi-pszichikai és a morális faktorokkal. Belső munkája, amellyel elérte magában, hogy a hűvös igazságnál egy fokkal előbbre valónak tekintse a gyerek lényét, az esendőségben is ott rejtő embert megillető méltóságot – ez olyan metamorfózis volt, amely valóban életre ható példa lett számomra.

Máig látom, ahogy óra előtt magába mélyedve, mondhatni zárkózott magányban siet föl a lépcsőn, kezében valami elegánsan egyedi darabbal – azok a táskák, mappák! –, aztán a lépcsők helyett esztendőök vonulnak, választékos mellények, sálak, pulóverek sora, és egy okosan villanó szemüveg. De óra után mindig lehetett vele beszélgetni, apró és profán dolgokról is, piacok és receptek, viccek és politikai pletykák is bejöttek a szavaiba, így voltunk néha távol a latinos műveltség tájaitól.

Az értelem szenvedélyét ismertem meg általa, és később a szív bölcsességét. Köszönöm neki, egyre inkább köszönöm.